

Слово кохання

Янко Єсенський

Новела

Переклад: Ганна Пашко

Чурін саме сидів за якоюсь апеляцією, коли поштар разом з офіційними, зеленими, кавовими та жовтими конвертами подав йому білий, довгастий, вузький конверт. Оповідання про заручини Елени Закалікової з поміщиком Зеймом.

— З поміщиком Зеймом! — буркнув Чурін упівголоса. — Одначе!

І зрадів саме тому, що ця звістка його не хвилює. Ного серце лишається холодним і спокійним. Але все ж він устав од столу й почав походжати по конторі.

Сутінки раннього зимового вечора вже закралися до кімнати, й кутки потемніли. Крізь вікно було видно, як падає рясний, лапатий сніг і заліплює віконниці та великі шибки. Віти каштанів перед вікнами, ще хвилину тому чорні, сухі та сумні, побіліли від снігу. Горобці, що знайшли на тих каштанах притулок, угамувалися, і тільки коли-не-коли яка птаха цвірінкне, наче спросонку.

"Так-так, — думав, походжаючи, Чурін. — Я собі посвистую. — І засвистів тонко та високо бравурний марш. — Коли б ця звістка мене розхвилювала, то я, напевно, не свистів би. Кинувся б на ліжку і лаявся б. Як тоді. Два роки тому".

— І ось цю фотографію я спокійно кладу до шухляди, — мимрив Чурін. — Бо й так аж два роки без будь-якого сенсу простояла вона на моєму письмовому столі.

Чурін узяв фотографію зі столу й позирнув на неї нещирим, глузливым поглядом.

— Чому б то я й не поглянув на тебе. Волосся — немов чорна хмара, а в тій хмарі — клапоть ясного неба: біле, маленьке обличчя, з очима великими, чорними, невинними. Гай-гай, ужалила ти мене, ящірочко, гадючко гарненька, а я тебе не зміг розчавити.

Йому кортіло показати язика фотокартці, але майнула думка, що це була б ознака слабкості. "А втім, вона мене вже навіть розсердити не може", — подумав Чурін, шпурнув фотографію до шухляди й штовхнув шухляду коліном.

— Спи спокійно! Для мене ти не воскреснеш! — вигукнув він зо сміхом, схилившись над столом. — Гай-гай! Я танцюю танок твоєї остаточної смерті!

І, насвистуючи вальс, він пройшов три тури по конторі.

— Ні-ні. Мене ця справа аж нітрохи не хвилює. А й справді. Не танцював би я, коли б журився.

"Тоді я був молодий, — міркував Чурін, умостившись у фотелі. — А який кумедний... Який дитинний я був... Який дитинний! Кумедний, дурний, божевільний..."

І, сперши голову на м'які подушки фотеля, дивлячись кудись на розмальовану стелю, він згадував минуле, загибле, відмерле. Принаймні він гадав, що все вже загинуло, пішло з життя.

Насправді ж подія була проста-простісінька. Під час балу його наречену цілував у ванькирчику якийсь дженджик. Чурін побачив, як вона напівлежить, спершися на

лікоть, на канапі. А той, стоячи за канапою, схилився до неї, геть зачарованої, — до її білого личка, напруженої шиї, примружених очей. Крах життя, та й годі.

Чурін тоді з гідністю крутнувся на підборах і вийшов з кімнати. Надів пальто й пішов додому. Йому кортіло повернутися. Кинути Елені слово гірке, болісне, дошкульне, яке вона пам'ятала б довіку, яке завжди ятрило б її серце, завжди гнітило б її душу. Він стримався. Відчув фізичний біль. Гіркоту зневаги, біль загубленого кохання. Він так вимахував палицею, так бив нею об бруківку, аж палиця зламалася. Уламок, що лишивсь у нього в руці, він пошпурив далеко. Він подумав, що оце й кохання його зламалося, наче та палиця. Ніколи вже він на нього не обіпреться. Не обіпреться ні на кого. Не буде вірити нікому. А надто жінці, дівчині.

Чурін прийшов додому. Ходив, наче несамовитий, по кімнаті. Гупав п'ястуком по столиках, хряскав себе по чолі й лаяв себе, лаяв її, лаяв геть усіх жінок. Ухопив її фотографію зі столика й жбурнув у кошик. Спалив листи. Зідрав обручку з мізинця й шпурнув на підлогу. Обручка двічі дзенькнула й закотилася десь під ліжку. Чурін майже вигнав свого приятеля, який прийшов до нього й радив спровокувати того дурного німця, що образив Чуріна.

— Ти мене ображаєш! — репетував Чурін. — Ображаєш такою пропозицією!

— Це було насильство з його боку.

— Насильства не було. Аби ти тільки бачив...

І перед очима в Чуріна знову постала біла Еленина шия та декольтовані плечі.

— Дай мені спокій! Іди геть! Я не хочу твоєї поради! — Чурін лютував і підштовхував приятеля до дверей.

— Я не піду! Ти не тямиш себе!

Чурін зупинився посеред кімнати й засміявся. Дунайчик, друг, має на гадці револьвер, отруту. Де ж пак! Заради неї він, їй-право, нічого такого собі не заподіє. А надто тепер. Щоб вона тріумфувала! Щоб він, саме він, загорнув її у серпанок загадкового романтизму. Збудив до неї цікавість. Підніс її над іншими, заради яких ніхто не застрелився. Ні. Ні. Вона для нього — нуль. Так, нуль, і він хоче бачити її нещасною, пригніченою, бідною, знехтуваною, ще жалюгіднішою, ще підлішою, аніж вона була. Так само, як вона сказала йому сьогодні, що він для неї — нуль, що він тепер нещасний, пригнічений, бідний, знехтуваний, нищий і підлий. Еге! Де ж пак! Він таким ніколи не був. Він буде гордий. Йому байдуже до неї.

— Іди собі геть! Іди! — гримав він на приятеля. — Я не застрелюся. І не отруюся. І не повішуся. Не втоплюся!..

Чурін мусив був подати приятелеві руку, і лише тоді той пішов.

Він буде гордий. Він повинен придушити в собі будь-яке почуття до неї, одігнати будь-яку думку про неї. Треба перемогти самого, себе. Треба боротися проти самого себе. Ані вдома, ані на вулиці не піддаватися журбі та пориванням спаплюженої і знехтуваної душі своєї і якнайшвидше звільнити душу від пут, що й досі гнітять її. А тоді вже не нести її, знову народжену й загартовану, навстріч першій-ліпшій жінці. Замкнути душу на міцні замки, аби не відімкнули її ані найніжніший погляд дівчини,

ані довірче слово друга. Не вірити нікому й сміятися з усіх і з усього.

Отак поклав собі Чурін. Не відповів ані на перший, ані на другий Еленин лист, у яких вона просила простити їй. У Чуріновій пам'яті глибоко закарбувалася картина у ванькирчику. Її шия тягнеться навстріч губам того джэнджика. Марні посилення на насильство. Чоловіки занадто слабкодухі та обережні, щоб лізти з поцілунком проти волі жінки.

Чурін страшенно страждав. Зблід. Не ходив до казино та шинків, аби ніде не спіткав його глузливий погляд а чи глузливе слово. Коли б це сталося, Чурін затіяв би бійку. Зрадив би себе. А втім, удома, коли його ніхто не бачив, Чурін увесь час зраджував себе. Поставив фотографію на стіл. Відшукав пошпурену обручку. Шкодував, що спалив листи. Вечорами ходив на прогулянку в напрямку до її будинку. Але за сто кроків від будинку завжди повертав назад. Коли випадала похмура, безмісячна ніч, він підходив під самісінькі вікна й дивився на опущені завіси. Озирався, щоб ніхто його не вгледів. Коли бачив світло в неї у вікні, то скрадався, наче злодій, на інший бік вулиці, щоб вона його не помітила, а тоді відходив далі, аби тільки міг бачити освітлені шибки, бачити, як вона опускає завіси, як стоїть біля вікна її темна постать, як зникає у кімнаті її силует.

"А коли ми там іще разом сиділи..." — згадував він при цьому.

...Перші тижні їхнього знайомства. Вони сиділи біля вікна й розмовляли про кохання. Ще тоді, коли вона була у білому вбранні і з рожевим бантом у косах. Це було два з половиною роки тому, а здається, ніби тільки вчора. Їй сповнилося сімнадцять років. Після іменин минуло днів чотири. Вони сиділи у вітальні. Вона хотіла щось заграти. Сіла за піаніно й заграла. Він — у фотелі. Курив цигарку й дивився на неї. Дмухав на білий цигарковий димок, аби той димок не заважав бачити її. Чурін ще не освідчився їй у коханні, ще тільки відчував, що його весь час тягне до неї, що він прагне весь час бачити її, розмовляти з нею, піймати її руку й погладити, а ще — якби ж то! — піднести ту руку до вуст. Торкнутися хоча б на мить її кіс або плеча... Тоді він тільки дивився б, дивився б на неї, без єдиного слова, і вся душа його відбивалася у нього в очах.

"Яке чисте в неї обличчя, — думав він. — Профіль, Рожевий одсвіт незайманої свіжої юності. Мружить вії — і од чорних великих очей лишається тільки тоненька, ясна, блискотлива смужечка, стрічечка. Ніби вона боїться голосних акордів музики... Сережки золоті, схожі на замерзлі краплини, а як вони тремтять, як тремтять, коли вона хитає своєю прегарною голівкою! Яка чистота! Боже! А він курить цигарку. Чи так вона мріє, чи так відчуває, як я? Чи прагне так мене, як я її? А коли б я себе нічим не виказав, чи зміцніло б її кохання, чи поглянула б вона на мене так, як я оце дивлюся на неї? Ні. Я не викажу себе. Почекаю — може, вона себе якось викаже? Ні. Не можна кидати тінь на її безжурні думки".

І тоді, того надвечір'я, коли вона грала на піаніно, Чурін раптом з жахом збагнув, що прагне її погляду вдячності. Ба навіть більше — погляду кохання. Лагідного слова, словечка. Але й того було б замало. Він прагнув відданості тієї чистої дівочої душі.

Прагнув ширості тієї невинної дитини, без фальшу та брехні, чистої — як кристал, прозорої — як вода у криниці. Як він тільки наважився на таке?

— Чи любите ви Шопена?

Вона спитала зненацька. І так несподівано поглянула на нього, що він ледве встиг одвести очі на листя великої пальми, що стояла в кутку.

— Не люблю, панночко, — мовив він лише за якусь мить. — Шопен — це такий собі сновиди без справжньої чоловічої сили. Такий собі штучний гайок у парку, по якому походить баронеса з білою парасолькою.

Він пригасив цигарку в попільничці й поглянув на тонкі дівочі пальці, що коли-не-коли брали акорди.

— А що вам зіграти?

— Нічого.

— Але ж Шопен чудовий!..

Вона зняла руки з клавіатури, поклала їх на коліна й поглянула на нього.

— Справжнє кохання — ліпше! — з усміхом глянув на неї Чурін.

— Але ж ви смієтеся з нього...

— Кохання має бути ідеальне, чисте...

А сам тим часом думав, що таки справді не може освідчитися їй у коханні. Вона-бо втекла б. Ані іскорки почуття не має вона до нього. Розмовляє, але нічого не відчуває.

— Розумієте, — провадив він далі уголос, — щоби кохання було поетичне, воно має народитися в серці, а не заради якоїсь потреби. Ось приміром. Я потребую до моїх, скажімо, трьох покоїв дружину, і я одружуюся, тобто закохуюся. Або ж. Я маю крамницю а чи то контору, то й що ж? Беру собі жінку, закохуюся. Дошкуляє мені ревматизм у правій нозі. Хто про мене піклуватиметься? Дружина. Тож я закохуюся. Беру собі жінку. А ще, аби тільки задовольнити вимоги й потреби суспільства, тобто, приміром: був я молодий і на танцях або під час пікніка під деревами, зачарований і збуджений красою юності, сказав якійсь гарнесенькій панночці, що кохаю її. Пообіцяв я, що одружуся з нею. Потім захоплення зникло, і я нічого не відчуваю до тієї дами. Але я одружуюся з нею, бо я пообіцяв, і суспільство мало б мене за безчесного...

— То й що? — увірвала його Елена. — Адже саме так безчесно...

І вона обернулася до Чуріна, який, водячи олівцем по аркушику паперу, провадив далі:

— Ні. Справжнє кохання ніколи не виникає з потреби, ніколи не має причини і зацікавленості, воно — єдина, щиросерда, глибока зацікавленість у тій другій особі. Воно має бути усім для людини, життям людини. Воно не повинно мати причини. Ні.

"Я кохаю тебе тому, що кохаю, що так мені диктує серце. Не тому, що ти гарна, що маєш чудові уста і вправно граєш Шопена, а тому я кохаю тебе, що кохаю..."

— Це була б якась дика рослина, — урвала його Елена не дуже сміливо й трохи зашарілася. Сам Чурін теж був червоний. — Людина повинна знати, чому вона кохає.

Елена торкнула клавіші. Хотіла була ще щось сказати, але Чурін мовив:

— Не повинна знати. Вона знає, чому її гризе сумління, чому вона лається, чому не

може сплатити боргів, проте коли людина знає, чому кохає, то вона не кохає. Кохання має бути властивістю. Має вrostи в людину. Має стати її еством. Як, приміром, для алкоголіка спиртне. Усупереч будь-якому сенсу. Ти мене зганьбив, ти ненавидиш мене, а я тебе кохаю. Кохаю, кохаю і завжди кохатиму. Не знаю, чому я тебе кохаю, але кохаю тебе!

Він говорив вельми схвильовано, палко й переконливо, а Елена подумала, що це стосується її і його. Вона зашарілася ще дужче, аж по шию, і пересіла на канапку під пальмою, де на неї не падало світло. Аби він не помітив, як вона почервоніла.

— Але я не знаю, чи не нудна вам моя мова? — запитав Чурін раптом лише так, про людське око.

— О ні. Я з приємністю слухаю вас.

"З приємністю слухаєш мене, — звеселів Чурін. — Аби ж то я міг сказати, що кохаю тебе. Аби ж то й ти мене кохала. Вогник у очах, хвилювання в голосі. Я сказав би тобі все. Але ж ти мовчиш. Не кохаєш. Тебе налякали б слова кохання. Ти втекла б".

— Справді з приємністю? — запитав він.

— Так.

— Бачите, Еленко, — мовив він лагідно й тихо, провадячи далі свою думку, — ви, жінки, не можете кохати так, як я казав, бо ви завжди знаєте, чому кохаєте, бо ви кохаєте тому, що вас кохають. Без ініціативи чоловіка, без його закоханих поглядів, зітхань і слів ви нездатні на велике кохання. Ви за природою своєю несміливі в коханні до чоловіка, несаможиттєві. Може, згодом, коли ви всі будете емансиповані, то й ви матимете ініціативу, але зараз спершу має заговорити душа чоловіка, а тоді вже заговорить ваша. Ти, чоловік, покажи мені своє кохання, а тоді вже народиться кохання моє. А як ти мовчиш, я, жінка, може, й відчуваю щось, наче кохання, але воно захиріє, не розвинеться.

"А чому б то я не міг їй зараз сказати, що кохаю її?" — подумав при цьому Чурін.

Елена заперечила:

— Це не так. Ні-ні, — і покрутила руками в повітрі. Чурін хотів ще виразніше пояснити свою філософію. Він вийняв з бічної кишені аркуш паперу й почав креслити на ньому.

— Ви симпатизуєте, — пояснював він, — скажімо, Шувікові. Знаєте такого? Інженер. Він доволі гарний чоловік для того, аби ви йому, як то мовиться, симпатизували. Але він ніколи нічим не показав вам, що кохає вас. Чи запалаєте ви до нього коханням? Чи будете ви нещасна? Чи взагалі кохатимете його? Чоловік на таке здатен. Але йдеться про вас. Ви, Еленко...

— Тільки не Шувіка.

— А кого іншого?..

— Кого іншого?.. Іншого, так. Так. Так. Неправда те, що ви кажете. Я знаю, що це неправда.

Вона проказала це швидко і зразу ж замовкла. І знову зашарілася.

— А коли б, скажімо, — знову почав був Чурін, ховаючи в кишеню папір та олівець,

— коли б...

Він замовк. Йому раптом сяйнуло, що то його мала на думці Елена. Про нього вона сказала. Той інший — це він.

Чурін підвівся. Підійшов до неї, підсів і несміливо взяв її за руку.

— Кого, панночко, кого маєте на думці?

— Не можу сказати.

— Не можете, — тихо повторив він. — А коли б то я вас так кохав? Коли б я вас так... — він говорив майже пошепки. — Адже я вас кохаю. Вельми. Еленко, дівчинко...

Він бачив, як вона похилила голову. Її рука у нього в руці наче хотіла щось ухопити, інстинктивно стисла йому пальці. Кілька разів пальці ворухнулися, а тоді наче помертвіли. Уся її рука обм'якла. Голова похилилася ще нижче. Очі заплющилися. Дівчина мало не зісковзнула з канапки на зелений грубий килим. Він підхопив її. Сів поруч неї на канапці, обернув її сполотніле, майже неживе обличчя до себе. Нахилився близько до її вуст і шептав щось безтямне, сповнене кохання, аж поки вона розплющила очі й проказала:

— Не того... вас, вас!

Гай-гай. Він, Чурін, дурень такий, стояв перед її вікнами й після того страшного інциденту. Згадував про все, про кожне її слово, про кожен її порух. Згадував про все те з коханням, з болем і млостью в серці. Під захистком похмурої або беззоряної ночі він дивився, дивився на ті вікна, і серце його краялося від жалю за нею, за Еленою, за втраченим коханням, у якому він був, мов дитина, довірливий, у якому його ошукали, скривдили й принизили. Йому здавалося, ніби він поховав свою радість, навіки замкнув своє веселе, молоде серце. І як не вертає мертвий з гробу, так ніколи вже не буде вороття його радості й молодості. А як сходив місяць, Чурін скрадався попід будинками й ховався за стовбурами дерев або за стовпами ліхтарів, коли рипне брама їхнього дому а чи залунають кроки на бруківці.

Потім надійшло ще кілька листів поштою, і всі рекомендовані. Але він їх навіть не розпечатав.

— Боротися й здобути перемогу, — закликав він сам себе і надсилав листи назад.

І знову йшов під вікна. Двічі зустрів її у театрі, але навіть не поглянув на неї. Елена його також помітила й подивилась на нього у бінокль. Його погляд так і тягло до неї. Кілька разів він підносив до очей бінокль, але щоразу позирав у інший бік. Одначе він устиг помітити, що Елена схудла, обличчя в неї ніби зменшилося, а очі збільшилися. Його огорнув жаль. Горло йому судомило, і, не дочекавшись антракту, він пішов із залу. Стояв перед театром, курих цигарку за цигаркою і розмірковував, чи знову зайти, а чи зачекати тут.

— Як увійду й побачу її, боротися буде важче. Перемога, відродження. — бурмотів він і чекав.

Дочекався, поки публіка почала збиратися у фойє, швидко вийшов з аркади театру й став за стовпом, де його ніхто не міг бачити. Але й там не зміг стояти. Майже бігцем перейшов у бічну невеличку вуличку й звідти спостерігав, як розходиться публіка.

— Я загублю її. Не побачу, — раптом жажнувся він і подався на бульвар, шукаючи її очима. Зненацька зупинився. На нього війнуло знайомими парфумами. Просто перед ним пружним кроком йшла знайома струнка постать у шелесткій, трохи підсмиканій сукні. Під великим чорним капелюхом, у чорних, по-домашньому зачесаних косах рожевів знайомий дівочий бантик. Поруч неї дріботіла її мати, худа, тоненька, стара жінка. Вони квапилися до найближчої трамвайної зупинки. Чурін дивився їм услід, ніби запаморочений якимось міцним напоєм. Йому хотілося наздогнати їх, зняти капелюх, привітатися з ними, подати руку, підсадити Елену до вагона, відчутти знову її руку, почути її голос, бачити її зблизька й забути про все. Сказати їй, що кохає її безмежно, без міри. Але він стояв на місці, немов прикутий. Люди наражалися на нього, бурмотіли, що він стоїть посеред потоку перехожих. І тільки тоді, коли Елена з матір'ю сіли до вагона, він заквапився, аби ще раз побачити через скло дівоче обличчя, її капелюх, її вбрання. Потім сів у наступний трамвай і хотів був наздогнати їх. Зрештою, йому лишилася прогулянка попід вікнами...

— Страшна то була боротьба, — мовив собі Чурін, підводячись з фотеля, у який він сів після вальса. Зітхнув і підійшов до вікна.

Забув про апеляцію, яку почав і не закінчив. У кімнаті було темно — надворі вже звечоріло. Засвітилися всі ліхтарі. Сніг падав уже не лапатий, а дрібненький, крупчастий. А той, що обліпив віти дерев, здавалося, затужавів од вечірнього морозяного вітру, який голосно висвистував десь унизу, в брамі, й подеколи повискував у давно вже вигаслій грубі. Покрівлі будинків, таблички на брамах та бруківка були заметені снігом, а на афішній тумбі пишалася снігова корона. На вулиці ані душі, тільки десь у горішньому кінці четверо людей у великих шапках та рукавицях згортали сніг. Було пів на восьму.

Чурін дивився на чотирьох людей, що згортали сніг, а думав про Елену. Потім змахнув рукою і вигукнув:

— Коли виходить заміж, то хай собі виходить! — По хвилі додав тихіше: — А я таки здобув перемогу. Адже досить було мені лише слово сказати — і вона повернулася б. Слово, — міркував він далі, — його бракувало.

Досить було Чурінові сказати тільки, що прощає, що все ж хоче її вірити й вірить їй. Досить було їй тільки побачити його під своїми вікнами, побачити, як він біжить за трамваєм... Вона була б прийшла сюди, до контори. Була б прийшла. Тепер вона виходить заміж, а мені надсилає оповіщення. Навіщо? Хоче, щоб я привітав її...

Якийсь добродій вів попідруч молоду, високу, біляву панію. Вони йшли навстріч вітрові, притулившись одне до одного, притримуючи капелюхи. Дивилися одне на одного й усміхалися. Видно, закохані.

Чурін дивився на них глузливо.

"Кохання! — майнула йому думка. — Гадюка. Як вона в'ється навколо нього. На шию йому повісилася б. Ненавиджу вас, жінки. Ненавиджу ваше кохання. Ти його кохаєш, бо він тобі сказав, що кохає тебе. Веде тебе попідруч. Потискає тобі руку. Розмовляє. Коли б він тобі не сказав, що кохає тебе, ти так не тулилася б... А чому вона

виходить заміж? — зринула йому думка. — Вона не кохала мене. Ніколи. Інакше-бо не виходила заміж. З'явився інший чоловік зі словами про кохання, і вона поставила на них нову споруду кохання. А я мовчатиму, мовчатиму, мовчатиму, як мовчу два роки, як мовчатиму довіку. Не хочу нікого. Не вірю нікому. Їхнє кохання — то не кохання. Ні".

Він надяг пальто і вийшов на вулицю. Хотів зайти до найближчої корчми, але подався в інший бік — у бік її вулиці.

"Треба мені попроситися, — думав Чурін. — Ще тільки раз, а тоді вже край".

І пішов. Північний вітер щипав Чурінові обличчя, аж сльози йому котилися. Він прикладав руки до вух. А під Елениним домом став, притримуючи полу пальта, що її смикав вітер, і позирав на вікна. Тільки в двох світилося. У її кімнаті темно. "Мабуть, вечеряють, — подумав Чурін. — І Зейм там. Дивиться на неї може, розмовляють про кохання, цілуються. Коли б то я міг бачити їх. Коли б зійшов нагору сходами. Міг підглянути у замкову шпарину".

Він поткнувся був на той бік, але посеред вулиці раптом збагнув, що так не годиться.

— Як же я піду? Мене помітять, — він аж трусився від холоду. — Треба йти додому. Захворію. Помру через неї.

Чурін подався вулицею вниз, додому. Дорогою шептав Елені найніжніші слова. Тихо гукав її. Переконавав, що кохає її, а потім махнув рукою й наддав ходи. Прийшовши додому, сів у фотель і дивився крізь вікно на віти дерев, на світло, що падало з вулиці на килим у кімнаті.

— Кінець. Кінець. Довоювався я. Здобув перемогу, розтоптавши власне щастя.

Засвітив лампу, спустив завіси. Згадав про апеляцію.

"Завтра останній день. Треба її закінчити", — подумав Чурін і сів до письмового столу. Обмокнув перо й заходився викладати на папері давно обдумані доводи, не думаючи вже про Елену, — так йому здавалося.

Зненацька застиг перелякано. Хтось торгав клямку. Вся кров шугнула йому в обличчя. Його охопило передчуття, що то, напевно, Елена. То повинна бути Елена. Він підвівся, швидко підійшов до дверей і притьмом розчинив їх. Серце в нього калатало від страху... Справді. На порозі стояла висока, струнка жінка в темному вбранні, з довгим, теж темним боа, що сягало нижче колін, з чорною шапочкою на голові і густою вуаллю, що огортала обличчя. В руках вона тримала тонку, згорнену парасольку і муфту. Якусь мить вона стояла в дверях, потім тихо запитала:

— Можна?

І, не чекаючи на відповідь, підійшла до найближчого фотеля й сіла.

— Дозвольте? Я хочу передихнути.

Чурін не відповів. Він бачив її задихану, зморену. Причинив двері й лишився стояти. Йому наче приском сипнули й стусонули у груди. Він витяг носовичка й витер піт з чола і з шиї. Не дивився на неї. Боявся подивитися, але з її тихого, уривчастого голосу чув, яка вона схвильована... І він ще дужче розгубився б.

"Я не можу говорити. Ще не можу, — подумав він. — Зараз теж не можу, — подумав

він за хвилину. — То невже ж вона може?" — пожалів він її.

— Ви простите мені? — почув він за мить запитання. — Я щойно бачила вас перед нашим домом. Ви дивилися, а я була внизу, біля брами. Простіть мені!

Він поглянув на неї, проте Елена не дивилася на нього. Похиливши голову, згорблена, тримаючи руки в муфті на колінах, вона сиділа у фотелі.

"Ті ж самісінькі чорні коси, — думав Чурін, дивлячись на неї. — М'який, округлий профіль. Замерзлі золоті краплинки у вухах. Бантик. Ще й досі бантик. То це вона. Еленка, дівчинка, запитує мене, чи я прощу їй? Я їй прощу. Я, власне, не маю чого їй прощати. Чим вона мене скривдила?"

А проте він не рухався, ніби вичікував, чи то не примара, чи не зникне вона з очей.

— Ви казали колись. Давно. Пам'ятаєте? Кохання має бути властивістю. Має вrostи в людину... Усупереч будь-якому сенсу... Ти мене зганьбив. Ненавидиш мене... А я тебе кохаю... Кохаю. І завжди тебе кохатиму. Ви, Чуріне, ви... Стривайте!.. Стривайте. Я не можу далі...

Вона глибоко зітхнула, але далі не говорила. Лише за хвилину, знову зітхнувши й позирнувши на Чуріна, мовила стиха і з жалем у голосі:

— Чому б не простити? Кохання прощає все. Простіть. — Простягла до нього руку. — Простіть!

Вона випросталась і сяючим ніжним поглядом подивилася на нього. Ніколи не бачив Чурін стільки ніжності й покори у дівочому погляді. "Вона ще кохає мене, — була його перша думка. — Прийшла сердешна, люба по словечко кохання. Хоче почути його так, як годину тому бачила перед брамою їхнього дому. Те словечко було в моїх очах, звернених угору, до вікна, і тому вона прийшла ще й почути його. Як я його не скажу, — думав Чурін, — вона вийде заміж, усупереч коханню до мене. Як я мовчатиму, вона піде й ніколи вже не прийде. А навіщо мовчати? Моє слово для неї найліпше й найдорожче від слів будь-кого іншого. Звабили її слова того дженджика, звабили її Зеймові слова, звабили мої слова, і Еленка, дівчинка, щось будувала на тих словах. Але мої слова їй дорожчі, я миліший їй за всіх інших. Тому вона й прийшла".

Він підступив до неї і вхопив простягнену руку.

— Тільки прощення?

— Ні. Ваше кохання.

— Як колись?

— Так.

Вони потисли одне одному руки...